

SLAVOLJUB GACOVIĆ

**ROMANIZACIJA
I ROMANSKO STANOVNIŠTVO
TIMOČKE ZONE OD I DO XVI VEKA**

KNJIGA

III

**MUZEJ RUDARSTVA I METALURGIJE BOR
ARIADNAE FILUM**

BOR 2012

Autor

dr Slavoljub Gacović

Recenzenti

dr Sofija Petković

dr Ljiljana Gavrilović

Prof. dr Marina Puia Badescu

Izdavači

Muzej rudarstva i metalurgije Bor

19210 Bor, Moše Pijade 19

muzej5@open.telekom

+381.30.422.145

Ariadnae filum – Društvo za kulturu Vlaha-Rumuna

severoistočne Srbije (Bor)

ariadnaefilum@gmail.com

Za izdavače

Sladana Đurđekanić-Mirić

Zaviša Žurž

Urednik

Mr Dejan Krstić

Lektor i korektor

dr Ljubiša Rajković Koželjac

Kompjuterska priprema

dr Slavoljub Gacović

Registre

Darinka Gacović

Korice i grafika

Zoran Pejović

Štampa i povež

TERCIJA DOO

19210 Bor, 7. juli 58

+381.30.432.244

tercijabor@yahoo.com

Tiraž

500 primeraka

Objavljivanje ove knjige omogućili su:

Ministarstvo kulture Republike Srbije,

Muzej rudarstva i metalurgije Bor,

Ariadnae filum – Društvo za kulturu Vlaha-Rumuna severoistočne Srbije

ZAKLJUČAK

Romanizacija srednjobalkanskih plemena je započela, takoreći, od prvih kontakata s rimskom vojskom, posebno od uspostavljanja rimske vlasti i formiranja provincije *Moesia*, i bila je dovršena sredinom III veka, mada je u pojedinim segmentima trajala i do kraja VI – početka VII veka, kada definitivno prestaje doseljavanjem slovenskih plemena. Romanizovane starosedeoce Timočke zone, koji se u srednjovekovnim izvorima nazivaju opštim imenom *Vlasi*, a u novijoj literaturi *Rumuni Timočani*, pratimo u kontinuitetu kroz sva istorijska zbivanja do kraja XVI veka.

Romanizatorska delatnost prvih formacija rimske vojske osećala se najpre nad Dardancima, a onda Mezima, Tribalima i Skordiscima, plemenima koja su dočekala i nužno prihvatila rimsku vlast i na području Timočke zone. Na osnovu sačuvanih izvora i natpisa prikazali smo, u najkraćim crtama, prostor njihovog obitavanja i etničku pripadnost, koja je, u slobodnoj interpretaciji, ilirska, tračka i keltska, i koja u procesu romanizacije do kraja antičkog perioda uglavnom nestaje.

Formiranje provincije *Moesia*, kao i formiranje *Moesia Superior* nakon početka rata sa Dačanima i smeštaj rimskih vojnih formacija u njoj, dovelo je do pojačane romanizacije domorodačkog stanovništva na limesu, a i u unutrašnjosti provincije. Stalni logori prvih mezijskih trupa pre i posle formiranja provincije *Moesia Superior* su, po svojoj prilici, bili u Singidunumu (*Simgidunum*, *IV Scythica*, *IV Flavia*) ili Viminacijumu (*Viminacium*, *IV Scythica*, *VIII Augusta*, *VII Claudia*), Margumu (*IV Flavia*), Eskusu (*V Macedonica*), Novama (*VIII Augusta*) i Raciariji (*XIII Gemina*). Pored legija, u utvrđenjima Gornje Mezije bili su stacionirani i pomoćni odredi, ali i kohorte.

Vojni logor za pomoćno odeljenje domaće milicije, pod nazivom *auxilium Margense*, ili za odeljenja dunavske flote, koja nosi naziv *classis Stradensis et Germensis* bio je smešten u *Margumu*, zatim je jedan *cuneus equitum promotorum* bio smešten u *Viminaciumu*, a kohorta *II Hispanorum*, *I Cretum* i ala *II Pannoniorum*, kao i dva odreda, *cuneus equitum sagittariorum* i *milites Vincentienses*, regrutovana verovatno u obližnjem mestu *Vinceia*, nalazili su se u *Lederati*. Sedište komande dva odreda, *cuneus equitum Constantiacorum* i *cuneus equitum Dalmatarum* bilo je smešteno u kastelu *Pincum*, dok se u *vicus Cuppae* nalazila *cohors I Flavia Hispanorum* i verovatno *cohors V Hispanorum* kao i *cuneus equitum Dalmatarum*, *auxilium Cupense* i *cohors III Campestris*. Pored već navedenih, mnogi pomoćni odredi nalazili su se u obližnjim manjim utvrđenjima duž limesa, kao što su *Taliata*, *Transdierna*, *Pontes*, *Egetae*, *Novae*, *Smornae (Zmirnae)*, *Ad Scrofulas* i mnoga druga.

Tako su sveopštoj romanizaciji domorodačkog stanovništva *Moesiae Superior* doprineli mnogi legionari poreklom iz romanizovanih zapadnih provincija, koji su dolazili u kontakt sa domorocima za vreme vršenja službe, koja je trajala i do dvadeset godina, a još više su procesu romanizacije doprineli navedeni pomoćni odredi, koji su najčešće bili regrutovani u obližnjim naseljima. Mnogi logori stacioniranih legija i velikog broja pomoćnih odreda, ala i kohorti u provinciji *Moesia Superior*, bili su izgrađeni upravo od samih vojnika, o kojima raspravljamo na osnovu njihovih imena sa lapidarnih natpisa. Naseljavanja legijskih veterana i drugih isluženih vojnika vršena su pojedinačno i bez učešća imperatora sve do početka II veka. Znamo sa lapidarnih natpisa veoma pouzdano da dedukcije jednog dela veterana potiču od legija *IV Flavia* i *VII Claudia*, koji nisu stariji od kraja I i početka II, a nalazimo ih sve do III veka, i još nekoliko natpisa legije *XIII Gemina* premeštene 270. godine na teritoriju Gornje Mezije nakon povlačenja administracije, vojske i većeg dela romanizovanog stanovništva Trajanove Dakije.

Poreklo veterana naseljenih na području provincije *Moesia Superior* u I veku je iz zapadnih romanizovanih područja Imperije. To su, pre svega, veterani koji potiču sa područja Italije, Narbonske Galije, Hispanije *Taraconensis*, sa područja Liburnije u Dalmaciji itd, a u II veku regrutovanje veterana je bilo prošireno na Afriku i Malu Aziju, a i na potomke prvih rimskih doseljenika sa područja Ratiarije, *Viminaciuma*, *Remesiane* iz redova peregrinog stanovništva *Moesiae Superior*. Poreklo legionara legije *VII Claudia* regrutovanih 169. a otpuštenih iz službe 195. godine se promenilo tako što 100 legionara od ukupno 139 sačuvanih imena potiču iz gradova Gornje Mezije, 8 iz Donje Panonije, 6 iz Dakije, 2 iz Donje Mezije, 12 iz Trakije, 3 iz Makedonije, po 1 iz Bitinije i Ponta i 1 iz Male Azije. Ovi podaci rečito govore da je mnoštvo legionara gornjomezijskih legija u drugoj polovini II veka regrutovano među romanizovanim domorocima u gornjomezijskim naseljima, vikusima i kanabama. Potvrdu za to imamo u imenima njihovih porodica, braće i sestara, očeva i majki sa lapidarnih natpisa, a koja su domorodačkog porekla, tračka, ilirska, keltska i druga. Imena isluženih legionara na natpisima II veka ukazuju da su oni bili stanovnici gradova *Moesia Superior*, a u vreme dinastije Severa (193-235) oni su sa svojim porodicama naseljeni u kanabama uz vojne logore, što je dovelo do brisanja razlika između civilnih i vojnih stanovnika na limesu već u prvoj polovini III veka, odnosno stanovništvo je u potpunosti bilo romanizovano i upotrebljavalo je jezik Latina.

U privrednom pogledu to je dovelo do velikih promena, jer su aktivni vojnici dobijali od države zemlju u pograničnim oblastima, stoku i robove. Kada ovome pridodamo znameniti edikt *Constitutio Antoniniana* imperatora Karakale iz 212. godine, možemo samo zamisliti do kojih je promena došlo

kod gradskog i peregrinog romanizovanog stanovništva u balkanskim provincijama.

Na osnovu iznetih lapidarnih natpisa datiranih u II i III veku, može se u velikom broju odrediti poreklo pripadnika legija, ala i kohorti stacioniranih na limesu i u unutrašnjosti Gornje Mezije i ustanoviti da je najveći broj njih poticao iz šire i dalje okoline gornjomezijskih logora i nešto iz susjednih balkanskih provincija, odnosno, da je „veliki deo stanovnika gradskih i drugih naselja na limesu u II-III veku bio poreklom iz dunavskih zemalja, često iz sloja romanizovanih starosedelaca”. Doduše, domorodačka imena se retko javljaju, mada se za lica regrutovana u okolini vojnih logora može reći da su bila tračkog ili ilirskog porekla. Ovi domoroci, pripadnici pomoćnih odreda, naseljavajući se u okolini vojnih logora pojačavali su „romanizovani sloj u provinciji”, a „krajem II i početkom III veka bilo je sinova veterana kohorti koji su služili u legijama”. Na osnovu vojnih diploma, kojima se dodeljivalo rimsko građansko pravo isluženim pripadnicima pomoćnih odreda i članovima njihovih porodica, koji potiču iz peregrinog stanovništva, stiće se utisak da su kontakti ove vrste počeli relativno rano.

Po Eutropijevom kazivanju, „provinciju Dakiju, koju je Trajan s one strane Dunava sačinio, [Aurelian] je napustio, ne nadajući se njenom očuvanju... i evakuisao je Rimljane iz gradova i sa polja Dakije, smestivši ih posred Mezije, s desne strane Dunava...”, pa se zato može govoriti o rimskom stanovništvu koje je svojevremeno u Dakiju bilo dovedeno i o romanizovanim Dačanima, koji su pospešili proces romanizacije u provinciji *Moesia Superior*, odnosno u novoformiranim provincijama *Moesia Prima* i *Dacia Nova*.

I onomastika žena iz perioda nakon reformi Aleksandra Severa u III veku, govori da su veze vojnika s civilnim naseljem bile ograničene na romanizovani sloj, odnosno, njihove žene nose grčka i latinska imena ili imena po carevima I i II veka i potiču, verovatno, iz sloja rano doseljenog romanskog stanovništva na Dunavu. Neke žene imaju gentilna imena *Aelia* i *Aurelia* i posvedočena su na natpisima vojnika, koji i sami nose gentilno ime *Aurelius* i svakako potiču iz redova rimskih građana, koji su stekli rimsko građansko pravo u vreme imperatora II-III veka, a žene veterana s latinskim i grčkim imenima takođe potiču iz sloja romanizovanog stanovništva. Sve to ukazuje da je u vreme provale germanskih i sarmatskih plemena tokom III veka stanovništvo provincija *Moesia Prima* i *Dacia Nova* bilo već romanizovano.

Višedecenijske borbe s germanskim i drugim plemenima tokom III-IV veka dovele su do formiranja prefektore Ilirik, mada formiranje i nije išlo tako jednostavno, jer je proces nastajanja tekao od 379. do 395. godine. U novoformiranoj prefekturi Ilirik, pored uobičajenih pograničnih odreda, kojima komanduju *dux Moesiae Prima* i *dux Daciae Ripensis*, zbog učestalih

borbi s varvarima, uspostavljena je posebna komanda, na čijem čelu se nalazi *magister militum per Illyricum* sa jednom *legio palatina*, osam „pokretnih” *legio comitatensis*, devet *legio pseudocomitatensis*, šest odreda zvanih *auxilia palatina* i dva posebna konjička odreda *vexillatio comitatensis*, čime je bila ostvarena upadljivo veća koncentracija vojnih snaga, nego u ostalim regionima Rimske Imperije. Ako tome pridodamo veliki broj utvrđenja, koja su verovatno u ovo vreme iznova podignuta na dunavskom limesu, a koja je Justinijan obnavljao krajem prve polovine VI veka, stiče se utisak da su provincije Moesia Prima i Dacia Ripensis bile gusto naseljene s dovedenim rimskim i autohtonim romanizovanim stanovništvom, koje je u kontaktu s populacijom gotskih federata, koji su i sami bili u fazi romanizacije krajem IV veka, dalo jednu specijalnu zajednicu u kojoj su tekovine rimske civilizacije izmešane sa elementima kulture Černjahov – Sintana de Mureš na današnjem prostoru timočke zone.

Pored odbrane limesa od varvara, jedan od prvih zadataka legija i pomoćnih odreda u Moesia Superior, a kasnije u Moesia Prima i Dacia Ripensis, bio je izgradnja magistralnih i lokalnih puteva (*viae vicinales*), vojnih logora i naselja. Na magistralnim putevima (*via militaris*, *via publica*, *agger publicus* ili *strata*) nastao je i razvijao se veći broj usputnih stanica i naselja (*mensiones*, *stationes*) između većih gradova i na mestima koja su obezbeđivala pravovremeno prihvatanje putnika.

Imena ovih stanica delom objašnjavaju njihovu namenu, tako su *mansiones* služile za okrepljenje putnika, *stationes* za prihvatanje i smeštaj, *mutatio* za zamenu konjske zaprege ili kola, kao npr. *mutatio ad Sextum*, *mutatio ad Nonum*, *mutatio ad Octavum*, *mutatio Tricornia*, *mutatio Vingeio* i slično, *castella* ili *praesidia* su, kao npr. *Praesidium Pompei* i *Praesidium Dasmini*, sa vojnim teritorijalnim posadama čuvali putnike, trgovce i ostale dobronamernike od mnogih otpadnika, a pojedinačne kule stražare (*turres*) su, kao što je npr. *Turres (Turibas)* kod današnjeg Pirota, služile za dojavu kretanja raznih razbojničkih bandi. Ove stanice na putevima takođe ukazuju na svakovrsnu komunikaciju domorodaca s rimskim stanovništvom, što je svakako doprinelo sveopštoj romanizaciji i latinizaciji provincije.

Pored navedenih usputnih stanica, postojali su i drugi objekti koji su služili putnicima, kao što su štale i magacini za trgovce. Sa vremenom su se, oko ovih stanica, razvila mala naselja, ponegde i latifundije, a s njima su nikli i drugi objekti koji su služili kako putnicima tako i stalno naseljenim meštanima, kao što su bunari (*ad putea*, βύσις), na šta ukazuje *mutatio Urisio* kod *Bergule*, javna kupatila (*thermae*), gostionice (*tabernae*), odmorišta za vojna i državna lica na službenim putovanjima (*praetoria*) ili zanatske radionice (*fabrica*, *officina*), zatim akvedukti i objekti s prostorijama za smeštaj i preradu poljoprivrednih proizvoda (*villa rustica fructuaria*), kao i za stanovanje s luksuznim podnim mozaicima i fresko

slikarstvom na zidovima i skulpturama (*villa rustica habitatoria*). Naročito vidan napredak je bio kod onih naselja gde su prirodni resursi bili izdašni, pa se, recimo, razvijaju banje (*balneum*), gde ima toplih izvora i, rudnici (*metallum*), gde su se iskorištavala rudna bogatstva. Sve je to doprinelo boljem razvoju privrede kako na glavnim putnim pravcima tako i na sporednim. Meštani ovih naselja bili su u kontaktu s meštanima obližnjih domorodačkih naselja zbog obostrane koristi u razmeni dobara i tako doprineli opštoj romanizaciji i latinizaciji provincije Moesia Superior, odnosno Moesia Prima i Dacia Ripensis u vreme kasne antike.

Kod arheološki dobro istraženih antičkih naselja na Balkanskom poluostrvu uočeno je da se rimski vojni logori obično podižu u blizini domorodačkih sela (*vicus*), a oko vojnih logora, tj. utvrđenja, nastaju civilna naselja, među kojima neka dobijaju status municipija i kolonija, što je razumljivo, ako se ima u vidu da je snabdevanje logora hranom, vodom i drugim potrebama bilo organizovano najpre iz neposredne okoline. Može se, manje-više, reći da su svi gradovi s domorodačkim imenima (tračkim, ilirskim, keltskim) nastali pored, ili na mestu, bivših domorodačkih naselja, što svakako još jednom ukazuje na sveopštu romanizaciju domorodačkog stanovništva.

Sveopšta romanizacija i latinizacija antičkog i kasnoantičkog stanovništva nastupa i razvojem privrednih delatnosti. Po otpuštanju iz vojske veterani legija su u II i III veku dobijali znatne količine novca koje su ulagali u poljoprivredu, na šta posebno ukazuju posvete poljoprivrednim božanstvima u Singidunumu, Raciariji, Trikornijumu itd, u trgovinu, u mestima gde su se naseljavali, na šta posredno ukazuju carski ukazi iz V veka, koji znaju za njihove preduzete aktivnosti u trgovačkim poslovima ili zanatstvu preko oslobođenika. Da su neki od veterana bili dobrostojeći, vidi se po tome što su imali robove, kupljene ili odgajane u sopstvenoj kući i oslobođenike, po ulaganjima u izvođenju javnih radova, npr. u Viminacijumu, Singidunumu, Ratiariji i drugde, a i po velikom broju spomenika, na kojima se navode naslednici (*hedes*).

„Romanizovano gradsko stanovništvo tokom gonjenja, znatnim brojem mučenika pokazuje svoju privrženost hrišćanstvu” i u Dačkoj dijecezi, odnosno u *Moesia Prima*, *Dacia Ripensis* i *Dacia Mediterranea*, gde su veći gradovi imali svoje episkopije, a seosko stanovništvo tek nakon Milanskog edikta (313) tokom IV veka počinje masovnije primati hrišćanstvo. Kao dokaz da je stanovništvo prefektуре Ilirik bilo romansko, može biti i to da je na ovom prostoru služilo latinsko sveštenstvo nakon formiranja Tesaloničkog vikarijata krajem IV i početkom V veka, koje je bilo pod okriljem Rimske kurije sve do sredine VIII veka. Hrišćanstvo se jezikom Latina prenosilo i neposrednim kontaktom, kada kršteni muž pripoveda o blagoy vesti spasenja u Hristu svojoj još nekrštenoj ženi, rob

svome gospodaru ili gospodar slugama svojim, trgovci kupcima, a lekari bolesnicima, itd. Pravci širenja hrišćanstva bili su i pravci komunikacija kojima se odvijala trgovina, najčešće sa italickog i galskog podneblja, kuda se kretala vojska i obavljala administrativna i državna rimska vlast, koja je u službenoj upotrebi koristila latinski jezik. Severni deo Ilirika, osobito planinsko područje koje je udaljeno od transbalkanskih putnih pravaca, sporije je i znatno kasnije hristijanizovano, tek u IV i V veku, da bi već u prvoj polovini VI veka Justinijan svojim novelama (XI i CXXXII) iz 535. i 545. godine formirao za oblast Ilirika posebnu crkvenu oblast pod okriljem Rimske kurije, koju je zadržao u administrativnom okviru Istočnog rimskog carstva.

Provalom Huna u prvoj polovini V veka, a zatim upadima bugarskih, slovenskih i drugih plemena u prvoj polovini VI veka, rimska vlast u Dačkoj dijecezi nije bila ozbiljno uzdrmana, jer, da jeste, ko bi polovinom VI veka gradio nove i dograđivao stare kastele, a i za koje bi se stanovništvo gradilo ako ne za romansko? Manji gradovi su padali u ruke neprijatelja retko i isključivo privremeno. Može se reći da je Dačka dijeceza imala centralno mesto u Justinijanovoj koncepciji odbrane Balkana, a graditeljska aktivnost i pohvale koje je Justinijanu izrekao Prokopije u *De aedificiis* više su okrenute obnavljanju zapuštenog nego stvaranju novog. Naravno, romejska uprava u Dačkoj dijecezi je zavisila više od obima i žestine provala samih varvara nego od sopstvenih odbrambenih mogućnosti, pa zato nije čudno što vojnici poreklom iz Ilirika dezertiraju 554/55. godine sa ratišta u Italiji, zabrinuti vestima da njihovu domovinu neometano pustoše „Huni”, tj. Bugari.

O mnogo većoj snazi varvara od odbrane koja je postojala u Iliriku i Trakiji, saznajemo iz Velizarovog pisma upućenog Justinijanu, u kojem se kaže da je i ono malo vojske koja postoji u provincijama na Balkanu bez iskustva. U takvim okolnostima odbrana gradova i uopšte ekonomskih dobara Trakije i Ilirika prepuštena je, kao što pokazuju mnogobrojna svedočanstva, najčešće i u potpunosti, lokalnom romanskom stanovništvu, koje je u više navrata bilo zarobljeno i odvedeno na levu obalu Dunava, a zatim otkupom bilo vraćeno u oblasti Dačke dijeceze, odakle su i odvedeni. Po svemu sudeći, utvrđeni limes na Dunavu, a posebno u Priobalnoj Dakiji i Prvoj Meziji, izgubio je svoj smisao, jer više nije, izgleda, branio unutrašnjost Balkana još 585/6. godine. No, malo je verovatno da su gradovi Priobalne Dakije pali pre 602. godine, a da nas o tome Simokata ništa ne obaveštava. U njima je čak i obnovljen život romanskog stanovništva i raznorodnog etničkog stanovništva, jer nam to potvrđuju arheološki artefakti (keramika i ostalo) i optičaj novca iz Mavrikijevog vremena (582-602).

To romansko stanovništvo dolaskom Avara, kao i doseljavanjem slovenskih plemena početkom VII i dolaskom Bugara krajem istoga veka, opstalo je i tokom narednih vekova na prostorima bivše Dačke dijeceze.

Najpre Huni tokom V, Sloveni tokom VI i konačno Avari krajem druge decenije VII veka, odveli su „celokupno” romansko stanovništvo ilirskih provincija, obeju Panonija, obeju Dakija, Dardanije, Mezije, Provalisa, Rodopa, Trakije i svih ostalih na području današnjeg Srema, odakle se pod nazivom *Sermisianci* vratilo predvođeno Kuverom tokom devete decenije VII veka na Keramezijsko, odnosno Bitoljsko polje. Uostalom, borbe koje su vođene protiv Sklavinija tokom VII-VIII veka daleko su od prostora timočke zone i srednjeg Podunavlja, gde se romansko stanovništvo uspeo očuvati tokom sledećih vekova.

U poglavlju gde smo prikazali *romansko stanovništvo u kontaktu s doseljenim slovenskim, srpskim i bugarskim plemenima*, ukazali smo na međusobni odnos koji se vekovima formirao potencirajući razliku između *Barbaricum-a* i *respublica Romana*. Tokom jednog milenijuma *romansko stanovništvo*, zadojeno tradicijama rimske politike, definiše se u opoziciji s *varvarima* koji su u sve češćem kontaktu sa njima. Pratili smo obostrani uticaj, proces romanizacije varvara i varvarizacije Romana i definisali smo nastajanje jednog novog naroda nazvanog *Sermisianci*, koji se, manje-više, na istom prostoru, po kazivanju *Anonimusa* iz XII veka, naziva *Blachii ac pastores romanorum*. Dakle, konglomerat raznih naroda, *Grka, Latina, Slovena i Bugara*, koji se nazivaju *Sermisianci* (Σερμησιανοί), predstavlja jedan dodatni pokazatelj da anonimni autor *Miracula II* tokom VII veka ne prepoznaje u njima Romane, bez obzira što su oni potomci deportovanih Romana iz Ilirskih provincija, ali, takođe, u njima ne prepoznaje varvarska plemena, što svakako ukazuje na jedan nov narod koji bi se u izvorima od IX veka nadalje mogao nazivati Vlasima.

Provalivši u Panoniju 895/96. godine Ugri su, po kazivanju *Anonimusa* iz XII veka, naišli na „Vlahe (= Rumune – prim. S.G.), odnosno pastire Rimljana” (*Blachii ac pastores romanorum*), i na Vlahe/Rumune iz dukata ili vojvodata Gelu-a, kao i na dukat Glad-a u Banatu, između Mureša i Dunava, koji se suprotstavio ekspanziji Ugara „s velikom vojskom konjanika i pešaka, uz pomoć Kumana i Bugara i Vlaha (= Rumuna)”. U IX veku Kumani su, navodno, stigli na Dunav, a, po mišljenju Radua Pajušana i Jonela Čonkina, „može biti jedna konfuzija između *Kumana* i *Rumana* zahvaljujući inicijalnim konsonantima K/R”. Onovremeni izvor *Anonimus P(etrus) dictus magister... Bele regis Hungariae notarius* možda potvrđuje ovu hipotezu sledećim rečima: „izadoše iz Vidina” (*de Bhudin castro egresus*) podrazumevajući Vlahe, koji su, zapravo, u to vreme mogli biti Romani Timočke zone. Ali, čak i da se mišljenje Pajušana i Čonkina ne prihvati, ako se Vlasi, potomci Dačana i Besa, po Kekaumenosu, nalaze na obalama Dunava i Save sve do polovine XI veka, zašto bi *gens Timocianorum* bilo srpsko ili slovensko pleme, a ne *romansko stanovništvo*, tim više što njihovo ime potiče od njihovih poromanjenih predaka, tračkog

plemena *Timacha*, i tim više što *gens Timocianorum* nijedan izvor ne pominje kao srpsko ili slovensko pleme, na prostoru na kojem mnogi evropski (i srpski) istraživači nalaze kolevku rumunskog naroda, koji je nastao i obitavao po jednim do XI-XII, a po drugima do XIV veka na prostoru Timok – Osogovo – Šara i koji je bio živa prepreka između istočnih i zapadnih južnoslovenskih plemena, na kojem se i danas nalazi područje prizrensko-timočkog dijalekta, izuzetno bogato izoglosama i balkanizmima koji nastaju u susretu slovenskih i romanskih govora. Da su tu živeli Romani/Rumuni, dokazano je i antropološkim sastavom stanovništva na osnovu osteoloških ispitivanja na lokalitetu Karataš – kastel kod Kladova i Vajuga I, na obali Dunava, između Kladova i Milutinovca, kao i na lokalitetu Pesak/Korbovo, na obali Dunava, takođe u Timočkoj zoni, koji se datira od IX do X veka, dakle u vreme kada se pominju Timočani. Budući da se „lokacija Pesak/Korbovo poklapa sa pomenutom jezičkom raselinom između istočno-južnoslovenske i zapadno-južnoslovenske jezičke grupe, može se pretpostaviti da tampon zona, romejsko [= romansko – S.G.] stanovništvo, zaista postoji u tom međuprostoru i da je već od kraja X veka stupilo u bliže kontakte sa Slovenima“ pa, dakle, možemo zaključiti da o Slovenima, kada se pominju Timočani, ne može biti pomena u IX veku, već se jedino može govoriti o romanskom, odnosno protorumunskom stanovništvu ili u najboljem slučaju o *stanovništvu sa Timoka* koje obuhvata romansko i slovensko stanovništvo. Po mišljenju Tibora Živkovića, proističe zaključak „o slabom mešanju starosedelaca sa Slovenima od VII do X veka. Proces brahikranizacije, koji se može objasniti uticajem nekog drugog etničkog supstrata, upravo kazuje da se spajanje dve etničke grupacije dogodilo posle XI veka...“, što opet „potvrđuje prethodno izneto mišljenje da oblasti središnjeg Balkana, pre svega Srbije, nisu bile ni izdaleka potpuno opustele i da se romejsko [= romansko – S.G.] stanovništvo, istina u brdskim predelima, očuvalo sve do XI veka, kada dolazi do njegove migracije“, što potvrđuje i Kekaumenos u XI veku, koji kaže da su na obalama Dunava i Save živeli Vlasi „gde od skora žive Srbi (Σέρβοι), na mestima <prirodno> utvrđenim i teško pristupačnim“, pa, prema tome, Timočani IX veka nisu mogli biti Sloveni, već *Romani/Protorumuni*, koji su donekle mogli biti u kohabitaciji sa slovenskim stanovništvom, a onda se u najboljem slučaju o *Timočanima* može govoriti kao o *stanovništvu sa Timoka*.

Opšti zaključak, dakle, donet na osnovu istorijskih pisanih dokumenata i antropoloških osteoloških ostataka jeste da su *Timočani*, spomenuti u Ajnhardovim *Analima*, bili romansko/protorumunsko stanovništvo na prostoru gornjeg i srednjeg toka Timoka, gde su se nazivi Prokopijevih kastela iz VI veka očuvali u ojkonimiji preko turskih popisnih deftera do današnjih dana, kao npr. *Aldanes* – Aldinac, *Arsatza* – Rsovac, *Arsena* – Ražanj, *Brarkedon* – Brakinova, *Burdopes* – Burdimo, *Garkes* –

Grkinja, *Gurvikon* – Kurvingrad kod Niša, *Kalis* – Kalna, *Kandilar* – Kandilice, *Mucianikastelon* – Mučibaba, *Mutzipara* – Mučkovce, *Iudaios* – Židaik, *Novae* – Nova, *Ratiaria* – Arčar, *Almus* – Lom, *Bononia* < prarumunsko *Budūnia* > stbug. *БЪДЪИИЬ – Vidin, *Florentiniana* – Florentin, *Bratzista* < *Braçi sta*<tio> – Bračin, *Setlotes* < vulgarnolat. *Siculótæ* > Sglat – Zlot, *Timiana* – Tamjanica, itd.

Osim imena antičkih i kasnoantičkih kastela navedenih sa prostora današnje timočke zone, čija su se imena održala u toponimiji do danas, što ukazuje na jednu od mnogih tzv. enklava romanizovanog starosedelačkog stanovništva, nazivi reka ubedljivo svedoče o zaticanju romanskog stanovništva na navedenom prostoru: *Danuvius* – Dunav, *Savus* – Sava, *Dravus* – Drava, *Pincus* – Pek, *Timacus* – Timok, **Malvus* – Mlava, *Margus* – Morava, *Kiabros* – Cibrica, *Almus* – Lom, *Asemus* – Osem, *Iatrus* – Jetra, ali i šire, o čemu svedoče imena reka, kao što su: *Drinus* – Drina, *Colapis* – Kupa, *Oienus* – Una, *Bunnos* – Buna, *Urbanus* – Vrbas, *Pelva* – Pliva, *Basuntius* – Bosut, *Tibissus* – Tamiš, *Pathissus* – Tisa, *Naron* – Neretva, *Barbanna* – Bojana, *Cinua* – Cijevna, i mnogo drugih hidronima na prostoru timočke zone i šire, u kojima se, po mišljenju Zvezdane Pavlović, analizom može utvrditi „vidan rumunski uticaj“ u slivu Južne Morave, Zapadne Morave, Velike Morave, Mlave, Peka, Belog (= Svrliškog) Timoka, Crnog (= Krivovirskog) Timoka ili Crne Reke, Timoka, Porečke reke i u slivu Kolubare.

Ni najveća ekspanzija države Nemanjića ili Despota Stefana Lazarevića „nije zahvatila timočki sliv, a ni gornje Ponišavlje“, pa kako drugačije objasniti čudnu koncentraciju izoglosa koje razdvajaju istočnu i zapadnu granu Južnih Slovena nego izvesnim etničkim klinom „u kojem je živelo – kako kaže holandski slavista N. van Vejk (van Wijk) – rumunsko stanovništvo.“ Na prostoru Timok-Osogovo-Šara, odnosno na prostoru koji zahvata područje prizrensko-timočke (torlačke) dijalekatske grupe, tj. belograđičko-brezničkih govora na bugarskoj državnoj i nacionalnoj teritoriji ili severnomakedonskih govora u Makedoniji, nalazimo odavna već zabeležene toponime „*Berbatovo*, *Bukurovac*, *Bučum*, *Valuniš*, *Korbevac*, *Maržini*, *Merdželat*, *Svrljig*, *Surdulica*, *Tumba*, *Džepa* i mnoga druga rumunskog ... porekla...“ kao npr. „*Rnjos*, *Nikšor*, *Midžor* ... *Bučumet*, *Valuniš*, *Surdul* ... *Mačkatica*, koji nesumnjivo dokazuju nekadašnje brojno prisustvo Rumuna u ovim predelima“. Uostalom i na bugarskoj strani granice, na primer „u sofijskom kraju, znatan je deo rumunskog elementa u toponimiji oličen u imenima kao *Banaiz*, *Banišora*, *Bov*, *Vakarel*, *Gavnos*, *Pasarel*, *Ursul*“ itd.

Pored mnogih pokazatelja suživota slovenskih, srpskih i bugarskih plemena s autohtonim romanizovanim stanovništvom, kao i ojkonima, hidronima (potamonima), toponima i drimonima koje smo naveli, o

uporednom životu Romana pored varvara, svedoče i tzv. sanktoremi (hagionimi), odnosno najstariji sakralni objekti, čija su imena svetaca poslužila u imenovanju mnogih mesta na Balkanskom poluostrvu i svedoče o mnogim oazama hrišćanskog, najpre neolatinskog, a potom i romanskog, odnosno rumunskog stanovništva u moru slovenskog mnoštva. Ovaj hrišćanski svet Romana je svakako morao uticati na varvare, koji su se sa vremenom delimično hristijanizovali i pod uticajem lokalnih „samoukih propovednika“.

Na osnovu nekih sanktorema koji mogu biti supstrat, tj. eventualna imena koja su Sloveni zatekli doselivši se na određeno područje, ili adstrat, odnosno imena koja su nastajala kada je najveći deo Ilirika već odavna bio poslovenjen uz opstanak izvesnih romanskih enklava potonjih Vlaha, odnosno Rumuna, sa sopstvenim topografskim imenovanjem, uočavaju se mnogo više latinski, odnosno romanski, nego grčki uticaji.

Među hrišćanskim toponimima možemo navesti Prokopijev $\Sigma\alpha\beta\iota\nu\acute{\iota}\beta\epsilon\varsigma$, Μιλέτης , zatim naziv Ἰστααγλάγγα u povelji Vasilija II iz 1019. godine koji valja datirati pre 1000. godine. U one nazive sakralnih objekata koje smatramo adstratima su toponim *Kundelj* u Metohiji, mezra *Bešičince* u nahiji Polomje kao i toponim *Biserka* kod ušća Toplice ili kod Plevolja (Gornje Podrinje), a potiču od rumunskog refleksa *biseričă* „crkva“ < lat. *basilica*. Veoma je arhaičan toponim *Smese* u ataru sela Zagrađa kod Zaječara, gde se nalaze ostaci katoličke bogomolje i koji potiče od lat. *s(anctus) me(n)sa*. U adstrate prvenstveno treba ubrajati i one toponime sa romanskim govovima proisteklim iz balkanskog vulgarnog latinizeta, kao npr. toponim $\Sigma\varphi\epsilon\nu\tau\acute{\epsilon}\rho\omicron\mu\omicron\nu$, potvrđen 1019. godine u povelji Vasilija II, takođe naziv crkve Sv. Nikola *Komljag* (КОМЛЈАГЪ u Ravaničkoj povelji), kao i naziv dveju crkava *Kumanica* od lat. *communicare* „pričešćivati se“, itd.

O svakodnevnom suživotu običnih ljudi, najpre Romana, a zatim i Rumuna sa Slovenima, Srbima i poslovenjenim Bugarima, posebno na prostoru Timok-Osogovo-Šara, koji se tokom vekova dobrim delom utapaju u slovensko more, ukazuje i romanska leksika posebno u prizrenskom-timočkom dijalektu, kao npr. *albotin*, *lastar*, *skoba*, *skobi se*, *skara*, *skube*, *vrda*, *vrka*, *cuknut*, *ursula*, *komonji se*, *sušina*, *kulastra*, *kondilat*, *turta*, *cuka*, *sugare*, *šerbi se*, *orata*, *trandorja*, *parasina*, *kormim*, *vardi*, *vardište*, *mandra*, *maren*, *skopi*, *brbat*, *soma*, *talason*, itd.

Na osnovu zakonskih odredaba o Vlasima srednjovekovnog razdoblja na prostoru današnje Srbije, Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Hrvatske i Bugarske, rečeno je ponešto o *manastirskim*, *velikožupanskim*, *banskim*, *herceškim*, *kraljevskim*, *carskim* i *samostalnim Vlasima*. Rečeno je i kojem etnosu pripadaju Vlasi Bosne, Srbije i Hrvatske, takođe i o zabrani ženidbe Srba među Vlasima, itd. Dokumentovana je *mala i velika vlastela* među Srbima, Latinima i Arbanasima, ali i *među Vlasima*, kao što su

dokumentovani i *vlaški feudalski* među srpskim, bosansko-hercegovačkim i hrvatskim feudalcima. Spomenut je ne mali broj *vlaških vojvoda, knezova, sudija (suca), primičura, katunara, čelnika* i drugih na osnovu čega je bilo moguće govoriti o socijalnoj i privrednoj strukturi Vlaha.

U vreme turske imperije na osnovu zakona *Braničevskih* i *Vidinskih Vlaha* znamo dosta o obaveznim davanjima kao i o onima kojih su bili oslobođeni, npr. *mladarine* i *ovčarine*, odnosno da ne plaćaju novčanu nešerijatsku dažbinu *na mladu ili na bračnu ložnicu* koju su plaćali svi podanici osmanske imperije prilikom udaje kćeri, kao i *ovčarinu* koja predstavlja porez na sitnu stoku, ovce i koze. Takođe je rečeno da „solar među njih ... ne ulazi“, a „katran, luč, daske i drva ne donose“, odnosno oslobođeni su poslova kojima su manje više bili zaduženi srednjovekovni *Vlasi ponosnici*.

Turski zakonodavac izričito kaže da Vlasi „ne kose livade“, da „se ne gradi sandžak-begu kuća u vlaškim selima“ i da se Vlasi „ne nagone da čuvaju tvrđave“, što je opet u suprotnosti sa zaduženjima koja su imali srednjovekovni Vlasi u *Zakonu Vlahom*, gde je rečeno *i gradi da napraljaju i jagnjila da grade*. Bilo je zabranjeno da se Vlasima „uzima krvnina“ pre nego „dođu pred kadiju“ koja je predstavljala nadoknadu za krvni delikt, tj. za ubistvo, za ranjavanje ili za prolivenu krv, koju je plaćao krivac, a ako se krivac ne bi pronašao, plaćala je društvena zajednica na čijem je zemljištu učinjen krvni delikt, odnosno pronađena ubijena ili povređena osoba. Dakle, turski zakonodavac je zadržao srednjovekovno pravo o *plaćanju krvnine* koju nalazimo i u Dušanovom zakoniku, naglašavajući da o *uzimanju krvnine* odlučuje *kadija*.

Za vršenje vojnih, ponešto i političkih i upravnih, poslova u Vidinskom ili Smederevskom Sandžaku bili su zaduženi *knezovi, primičuri, rataji* i *teklići*, kako starosedeoci tako i novodošli. *Vlaha vojnika* bilo je u Samuilovoj vojsci 986. godine, pominju se u vojsci Romanije/Vizantije krajem 1027. godine, a česti ustanci i pobune Vlaha ukazuju na njihov vojni potencijal. Iz jedne takve pobune Petra i Asena 1185/86. godine formirano je Drugo Bugarsko carstvo ili tzv. Vlaško-Bugarsko carstvo. Vlaha vojnika je bilo i u službi srpskih, bosansko-hercegovačkih i hrvatskih kneževa, banova, hercega i kraljeva, kao i u vreme Despotovine. U svojoj raspravi *O vojnicima* Branislav Đurđev je dokazao da su autentični podaci poznijih izvora o tako ranom preuzimanju vojnika (*voynugan*) u turski vojnički sistem, kao i to da se „kod vojnika radi o *Vlasima-vojnucima* iz srednjovekovnih slovenskih država“.

Po pitanju *komore/komornice* među Vlasima, ostalo je da se iz mesta od kojih se uzima *komora* izvodi jedan nevernik na pedeset kuća koji obavlja šest meseci službu svom sandžak-begu, ali neka ni od koga ne uzima silom

novac. Ako se pojavi neprijatelj, neka *svi Vlasi uzjašu konje* i kako valja budu *joldaši*, tj. saputnici turskih konjanika.

Vlasi, dakle, predstavljaju kontinuitet u toku mnogo stoleća, iako ne uvek na istoj teritoriji, nego u raznim delovima Balkana, tako i vlaško uređenje i položaj, zakon vlaški, pisani i nepisani, predstavlja kontinuitet svoje vrste, jer on nadživljava propale i ulazi u nove državne i društvene formacije: pojavio se u nemanjičkoj Srbiji, ukoliko ga i ona nije preuzela od Vizantinaca ili Bugara, sklonio se posle u Hrvatsku, da vaskrsne u punoj snazi na čitavoj južnoslovenskoj teritoriji pod Turcima, pošto su Turci ovladali balkanskim zemljama i uveli Vlahe u svoju službu.

Da je romansko stanovništvo na prostoru današnje timočke zone dočekalo upade Pečenega, Uza i Kumana u X-XIV veku, dokazali smo uz pomoć romanijskih autora Ioannesa Mauropusa (Pečenezi), Teofilaktosa Ahridona (Pečenezi, Kumani), Kekaumenosa (Pečenezi), Mihaila Psellosa (Pečenezi), Ioannesa Oxitesa (Pečenezi, Uzi), Ioannesa Skylitzesa (Pečenezi, Uzi), Mihaila Attaliatesa (Pečenezi, Uzi), Nikiforosa Bryenniosa (Pečenezi), Ane Komnene (Pečenezi, Kumani), Georgiosa Kedrenosa (Pečenezi, Kumani), Nikolaosa Kataskepenosa (Pečenezi), Mihaila Glykasa (Pečenezi), Manuela Straboromanosa (Pečenezi), Eustathiosa Thessalonikesa (Kumani), Ioannesa Zonare (Pečenezi, Uzi, Kumani), Ioannesa Kinnamosa (Pečenezi, Kumani), Niketasa Choniatesa (Pečenezi, Kumani) i drugih, koji na istim prostorima, gde pominju Pečenege, Uze i Kumane, pominju i suprotstavljene im *nomade* koje na narodnom jeziku nazivaju *Vlasima* ili ih pominju u zajedničkoj borbi protivu Romanije.

Za nas su najzanimljiviji delovi kazivanja Ane Komnene gde se pominje *čelnik Vlaha* po imenu *Pudilo*, koji donosi vest o prelasku Kumana preko Dunava 1094. godine, što je svakako od velike važnosti za istoriju Vlaha, koji habitiraju u oblastima između Dunava i planine Zygos (= Stara planina) krajem XI veka, i koji su na strani Imperije. Takođe je veoma važno kazivanje Ane Komnene o *Vlasima* koji habitiraju na samoj planini Zygos i koji znaju sve moguće staze kako bi se prešli utvrđeni klanci pomažući Kumanima u osvajanjima teritorija Vizantije/Romanije. To su, možemo slobodno reći, preci onih Vlaha koji su 1185. godine podigli bunu pod vođstvom Petra i Asena, u vreme imperatora Isaka II Angelosa.

Što se tiče uzajamnih odnosa romanskog/rumunskog stanovništva i turkmenskih plemena Pečenega, Uza i Kumana počevši od X do XIV veka, pored već iznetih izvora, za nas je veoma zanimljiv podatak o *Vlasima* koji je zabeležen u Kinama (Kinnamus). Naime, povodom međusobnih vojnih sukoba do kojih je došlo 1166. godine između Ugara i Romeja, basileus Manuel I Komnenos poslao je Aleksiosa na Istar s velikom vojskom, kako bi naterao Hune (= Ugre) da veruju da će biti napadnuti opet s uobičajenih prostora, a Leonu, zvanog Vataces (Vatatzes), koji je doveo drugu

mnogobrojnu vojsku s druge strane, te opet i *veliko mnoštvo Vlaha*, o kojima se govori da su *davnašnji doseljenici onih iz Italije*, poručio je da napadne u zemlju Huna iz oblasti kraj Ponta nazvan Euxinus, odakle ih niko nikada nije napao.

Ukratko, Vlahe, odnosno Rumune sa Hemusa srećemo kod Nikite Honijata (*Nichetas Choniates*) i u jesen 1185. godine, kada pod vođstvom braće Petra i Asena imaju glavnu ulogu u formiranju tzv. Drugog bugarskog carstva. Njih Honijat naziva „varvari sa planine Hemus, koji se ranije nazivahu Mizijci, a sada se zovu Vlasi”. Honijat pominje u svojoj *Istoriji Pečenege* 1122. godine, ali najčešće saradnju Vlaha i Kumana protivu Romeja od jeseni 1185. godine, kao i pobedu Kumana nad krstašima 14. aprila 1205. godine blizu Hadrianopolisa. O dizanju ustanka Petra i Asena 1185. godine i o doprinosu Bugara, Vlaha i Kumana u formiranju II Bugarskog carstva sve do 1240. piše u svom delu *Istorie* i Georgije Akropolit (*Georgius Acropolites*), a Teodor Skutariot (*Teodoros Skutariotes*) u svom delu *Kratka hronika* beleži Pečenege 1122. godine, Kumane 1148, 1150, 1166. i 1176. godine, Vlahe na granici Galicije 1164. godine o kojima je nešto malo rečeno povodom teksta Nikete Honijata i takođe beleži pobunu Vlaha sa Hemusa 1185/86. godine „koje su ranije nazivali Mizijcima, a sada se nazivaju Vlasi i Bugari” i koji uz veliku pomoć Kumana osvajahu predele Vizantije/Romanije, po njegovom kazivanju, sve do 1237. godine.

Primer a o saradnji Kumana pod imenom Skiti paristriani i Vlaha pod imenom Mizijci nalazimo i u delu Georgija Pahimera (*Georgios Paximeres*) *Sastavljene istorije*, u kojem prezentuje istoriju Romanije između 1261. i 1308. godine, a Manuel Holobolos u drugoj polovini XIII veka pominje da „je neomeđena zemlja Dačana puna lepih reči pobeda tvojih...”, odnosno pobeda basileusa Mihaila VIII (1259-1282), a Dačani su, svakako, Rumuni Balkanskog poluostrva, što se može zaključiti iz citiranog teksta da je zemlja Dačana puna lepih reči o pobedama basileusa Mihaila VIII, kojih je mogao imati samo južno od Dunava.

Spominjanje Vlaha/Rumuna, uslovno rečeno, i njihovog jezika u pisanim izvorima na prostoru Timočke zone i pograničnim oblastima je počelo od VII veka. Najpre se u delu *Miracula Sancti Demetri* pod imenom *Sermisiani*, a ne pod imenom *Romani*, pominje *romanizovano stanovništvo* Srema, koje se u drugoj polovini XII veka u delu prezbitera Dukljanina ponovo naziva imenom *Sermani*, a 1330. godine na prostoru Kosova i Metohije pominje se *katun Vlaha Sremljana*. Naime, zbog poodmaklog procesa varvarizacije *romansko stanovništvo* Srema 618-685. godine ne naziva se *Romanima*, što je uobičajeno za to vreme, već po imenu antičkog domorodačkog plemena *Sermisiani*.

Neposredni pomen Vlaha nalazi se u *Anonimus-a*, notara ugarskog kralja Bele, koji u vojsci vojvode Glada u Banatu protiv Ugara pominje i

Vlahe. Isti autor na drugom mestu kaže da su Ugri u Panoniji naišli i na „Vlahe, odnosno pastire Rimljana“ (*Blachii ac pastores Romanorum*). *Anonymus* pominje još jednog „vojvodu Vlaha“ (*ducem Blacorum*), po imenu „neki Gelou Vlah“ (*Gelou quidam Blacus*), čije je vojvodstvo smešteno u severozapadnom Erdelju i naseljeno je „*Vlasima* i Slovenima“ (*Blasii et Sclavi*).

Takođe, u jednom pasusu *Geografije* jermenskog pisca Mojseja Horenskog pominje se jedna „nepoznata zemlja, koja se naziva Valahija (*Balak*)“ i prostire se na celokupnom prostoru između planine *Zaghure*, tj. Hemusa, „koja je (zemlja) Bugara“ i planine *Rivbia*, tj. Karpata. To je zemlja koja se u *Oguzname*, prvoj turskoj hronici iz prve polovine XI veka, naziva *Ulak* ili *Blökumannaland* u skandinavskim izvorima, a krajem XI veka na obalama Dunava i Save, uslovno rečeno na svekolikom prostoru između Zagore (Haemus) i Karpata, Kekaumenos pominje „narod Vlaha (Βλάχων γένοϋς)“.

Na istom prostoru krajem XII veka Nikita Honijat (Nichita Choniates) smešta „varvare sa planine *Haemus*, koji su se ranije nazivali *Misieni*, a sada se nazivaju *Vlasi*“, a Teodor Skutariotes smešta „varvare sa *Haemus*-a, koji su se ranije nazivali *Misieni*, a sada se nazivaju *Vlasi* i *Bugari*“. Nemački hroničar Ansbertus piše o vojsci od preko 60.000 ratnika s kraja XII veka (1189) u službi Fridriha I Barbarose (= Ridobradi), sastavljenoj od Srba i *Vlaha* (*Exercitum auxiliariorum Servorum et Blacorum ultra sexaginta millia*) sa prostora Braničeva, i da su u „bugarskoj šumi (*silva Bulgariae*)“ napali „na zaštitnicu i komoru (krstaške vojske) vizantijski najamnici“, među kojima i „*Vlasi* sa otrovnim strelama“ po zapovesti braničevskog duksa.

Komentar dela Dionizija Perijegeta (Dionisios Periegetas), koji je sačinio Eustatije (Eustathios), mitropolit Tesalonike (1125-1198?), u kojem se kaže „da i južno od Istra ima Dačana“, oslanja se na Kekaumenosov podatak o „narodu Vlaha“ na obalama Dunava i Save i na znanja koja iznosi Anna Comnena o Dačanima, koji su živeli na severnim obroncima Hemusa sve do obale Dunava. To je zapravo *zemlja Vlaha*, koju u drugoj polovini XIII veka Manuel Holobolos naziva „neomeđena zemlja Dačana“ (Δακῶν ἄσπετος αἶα).

Na *neomeđenoj zemlji Dačana* između *Haemus mons*-a i *Ripaei montes*-a (= ‘Ριπαῖα ὄρε), tj. Karpata (Καρπάτης ὄρος), Gervazije Tilburijski (Gervaius de Tilbury) u svom delu *Otia imperialia*, koje je nastalo 1211. godine, pominje „Braničevo kraj Dunava“ (*Brandiz super Danubium*) i „zemlju Vlaha“ (*terra Blacti*), koju smešta između „mesta Ravno i mesta Niš“ (*vicus Ravana et vicus Nifa*). Mesto *vicus Ravana*, koje se i u drugim latinskim izvorima pominje pod imenom *civitas* ili *oppidum Rabinel*, jeste srednjovekovni grad *Ravno*, blizu današnje Čuprije na Moravi,

a vicus Nifa je iskvareni oblik grafije Nissa ili Nisse, koja potiče od antičkog naziva Naissus (Niš).

Dakle, Vlasi/Rumuni Timočani pominju se tokom VII veka pod nazivom *Sermisiani*, a krajem IX veka u Banatu, Erdelju i celoj Panoniji pod nazivom *Vlasi*. Takođe, krajem XI i tokom XII veka na obalama Dunava, a krajem XII i početkom XIII veka locirani su, tačnije na prostoru Braničeva, pod nazivom *Vlasi*. Vlasi se pominju čas severno od Dunava, čas bliže Staroj planini. Rekli bismo da je reč o istoj zemlji Vlaha, čiji su krajevi sad ovde, sad onde spomenuti u izvorima, jer je nijedan izvor ne pominje u njenoj celovitosti, tj. nijedan izvor se ne bavi celokupnim prostorom te velike, po kazivanju Manuela Holobolosa, *neomeđene zemlje Dačana*.

Vlasi se u turskim defterima XV-XVI veka ne pominju samo u Vidinskom i Smederevskom sandžaku već i južno od ovih sandžaka. Naime, u prvom sačuvanom defteru niškog kraja iz 1498. godine popisano je selo Vlasi, što govori o tome da je „Vlaha u niškoj regiji bilo i pre uspostave turske vlasti“. Prema popisu iz 1498. godine Vlaha je bilo na timarima niških spahija. Prema tom popisu, upisano je da u selu Selčanica stanuju Vlaši, kao i prema popisu od 1516. godine, u kojem je zapisano „da su se Vlasi nastanjeni u njemu uzorno bavili zemljoradnjom“. Zatim, prema popisu iz 1498, u mezri Gornja i Donja Studena takođe su stanovali Vlasi, a prema popisu iz 1516. godine, iz sela Popšinice današnje Popšice, raselili su se rajetini i „u njemu sada stanuju Vlasi koji gospodaru timara daju pune ušure“ od žitarica. U selu Donji Barbeš i Čačine rajetini su se rasturili, a „sada su došli izvana Vlasi, koji se bave zemljoradnjom i daju ušure“. U popisu iz 1516. godine „vlaško je i selo Punoš“, u kojem takođe žive „Vlasi koji se bave zemljoradnjom i daju ušure“, kao i Vlasi koji su „stanovali na mezri Lipovnici i davali ušure“ itd.

Proces naseljavanja Vlaha u nišku regiju trajao je tokom celog XVI veka, jer su u popisu od 1564. godine, oni upisani kao „trajno nastanjeni stanovnici nekih sela sa rajinskim statusom i rajinskim obavezama“, a moguće ih je „sagledati kroz primićursku organizaciju koju su nosili sa sobom“. Naime, u tim selima (Cerje, Jelenkovac /= Berbad/, Radikina Bara /= Koritar/, Crveni Breg, Leskovik, Sredogošna, Crvena Jabuka, Berduj, Vlah i Lipovnica) „narodne starešine su bili ili primićuri ili primićurski sinovi“, a kako primićuri nisu plaćali rajinske dažbine od baštine niti ispendžu, za ta sela se „može reći da su imala potpuno vlaško ili pretežno vlaško stanovništvo“ – kaže Dušanka Bojanić Lukač.

O kontinuitetu života etničkih Vlaha/Rumuna Timočana svedoči nam i bezbroj leksičkih ostataka u jednome od najstarijih srpskih dijalekata, prizrensko-timočkom, koji se prostire na liniji Timok – Osogovo – Šara, onda mnoštvo vlaških toponima i zavidan broj sakralne arhitekture izgrađene i obnavljane, posve sigurno, za Vlahe/Rumune od strane donatora –

ugrovaških vojvoda od kraja XIV do početka XVI veka na tlu Crnorečke i Fethislamske nahije.

Primeri koje smo naveli povodom rešavanja semantike pojma Vlah u svim navedenim jezicima, predstavljaju *etnonime* i svi neposredno govore u prilog tezi da je pojam *Vlah*, otkada je prvi put zabeležen u istorijskim izvorima, najpre predstavljao *romanizovane Kelte* i *Gale*, potom *Italijane*, *Francuze* i najčešće *Rumune*, pokatkad i same *Latine* ili koje druge narode, što veoma često zavisi i od kancelarije u kojoj je takav dokument nastao. Sa vremenom, ovaj pojam poprima u sebe tolike semantičke vrednosti, da se doslovno njime imenuje sve i sva, od *narodnosti* (etnonim) i, uopšte, termina za svakog *stranca* ili *stočara*, *seljaka*, pa sve do *imena svetaca* koji su u vezi sa stočarstvom, do naziva *uškopljenih životinja* ili do naziva *zvezda* ili *vojnika palih na bojnopolju* ili do naziva koji predstavlja *donji svet* ili *germanski raj*, čak i do naziva *povrća*, *odeće*, *folklor*a i do još mnogo čega što se imenuje pojmom *Vlah*.

U kojoj meri se pojmom *Vlah* u prošlosti imenovala ili danas imenuje „narodnost“ (*etnonim*) keltska ili romanska ili se njime imenovao „stranac“ ili štogod drugo, od navedenih mogućnosti i u kojim se evropskim jezicima njime koriste, saznali smo na osnovu mnogih primera u mnogim evropskim jezicima, od Rusije preko Balkanskog poluostrva i Evrope do Britanskog ostrva i kao zaključak se nameće da su pojmom *Vlah* nazivani svi narodi koji su govorili bilo kojim romanskim jezikom, bilo francuskim, italijanskim ili rumunskim, a da su svi ostali nazivi nastali od pojma *etnonima Vlah*.

Pod naslovom *O socijalnoj ili etničkoj kategoriji Vlaha* naveli smo književna dela kao i mnoge istorijske izvore, zakone i povelje srpskih, bosanskih, hrvatskih, romanijskih i drugih vladara, kao i papskih povelja i pisama, a i drugih darovnica i dokumenata Dubrovačke i Mletačke republike, na osnovu kojih se može zaključiti da su Vlasi romanski entitet gde god da se nalaze na Balkanskom poluostrvu od prvih pomena do danas i da se pod pojmom *Vlah* ne krije staleška, tj. socijalna, već etnička kategorija, odnosno pojam *Vlah* je u srednjovekovnom društvu označavao čoveka romanske etničke pripadnosti.

Dobar pokazatelj kontinuiteta romanskog stanovništva na prostoru timočke zone je i hristijanizacija varvarskog stanovništva tokom VII-IX/X veka. Hrišćanstvo se održalo među Romanima hrišćanima na prostoru Ilirika, a posebno na liniji Timok – Osogovo – Šara, tj. na prostoru koji je, po mišljenju mnogih naučnika, kolevka rumunskog naroda, koji je u izvorima tokom celog srednjovekovnog perioda poznat pod imenom Vlasi.

Kao pokazatelji snažnih dodira između slovenskog i romanskog hrišćanskog stanovništva mogu biti mnoge bazilike manjeg obima, koje nemaju srednjovekovni sloj na lokalitetima, a koje stanovnici do današnjih

dana nazivaju *Crkvina*. Sve bazilike pokazuju zajedničku osobinu da su sve prestale biti u funkciji početkom VII veka.

Pored mnogih pokazatelja o suživotu Romana hrišćana pored varvara od VII do IX/X veka, svedoče i tzv. sanktoremi (hagionimi), odnosno najstariji sakralni objekti, čija su imena svetaca poslužila u imenovanju mnogih mesta na Balkanskom poluostrvu i svedoče o mnogim oazama hrišćanskog, najpre neolatinskog, a potom i romanskog, odnosno rumunskog stanovništva u moru slovenskog mnoštva. Ovaj hrišćanski svet Romana je svakako morao uticati na varvare koji su se vremenom delimično hristijanizovali i pod uticajem lokalnih *samoukih propovednika*.

Na prostoru današnje Timočke zone u vremenu od 870. do 1018. godine bila je formirana episkopija *Moravska* (ὁ Μοραβίον), *Vidin* (ἡ Βιδήνη), *Braničevo* (ἡ Βραντζόβη) i *Niš* (ὁ Νάισος), a 1020. godine Vasilije II svojom poveljom daruje Ohridskoj arhiepiskopiji i *Vlašku episkopiju* za *Vlahe po celoj Bugarskoj*, što posredno ukazuje na mnoštvo romanskog hrišćanskog stanovništva koje je obitavalo i ranijih vekova na prostorima teme Bugarske (Timok – Osogovo – Šara) i koje je vidno uticalo na prihvatanje hrišćanstva od strane varvara.

Entitet romanskog stanovništva, pored mnogih pokazatelja, može se najbolje sagledati uvidom u *nastanak i razvoj romanskog, odnosno rumunskog, jezika* na prostoru Timočke zone, dok se o starini i viševjekovnom suživotu romanskog i slovenskog stanovništva na prostoru Timok – Osogovo – Šara može govoriti na osnovu tzv. *balkanizama*, koji su nastali od hiljadite godine na ovamo i na osnovu *latinskih i rumunskih leksičkih ostataka u prizrensko-timočkom dijalektu i argoima* sa istog područja. U prvom delu rada prikazan je razvoj rumunskog jezika iz klasičnog i podunavskog latinитета, koji je služio kao sredstvo sporazumevanja na vrlo širokom području koji su svi razumeli, a funkcioneri, čete, trgovci, robovi, kolonisti, ideje mogle su nesmetano kružiti s kraja na kraj Rimske Imperije. Ukazali smo na pozne latinske tekstove iz IV, VII i VIII veka sa područja Galije i Španije u kojima nalazimo vulgarne oblike koji su se održali u svim, ili u skoro svim, romanskim jezicima i koji ujedinjuju sve romanske jezike od Rumunije do Španije. Zatim smo ukazali na one specifične elemente, inovativne i supstratne, zatim na one elemente koji ukazuju na latinsko-grčki suživot, elemente slovenske intracije, kao i na one specifične elemente o ekonomiji, posebno o zemljoradnji, čuvanju stoke i pastirstvu, socijalnoj organizaciji, elemente iz područja intelektualne i duhovne svere, hrišćanstva itd. sa bogato navedenim primerima.

U drugom delu rada ukazali smo na rumunske pozajmice sa teritorije jugoistočne Srbije, odnosno prizrensko-timočke zone, imajući u vidu etimološke potrebe, koje se mogu raslojiti na prave pozajmice, zabeležene u oblastima u kojima danas ne postoji direktan kontakt govornika dva jezika,

rasute u široj oblasti istočne Srbije, u obliku klina, zbog izuzetno velike koncentracije rumunskih toponima, koja, po teoriji Van Vejka, pretpostavlja prisustvo rumunskog stanovništva u ranom srednjem veku i recentne lokalne pozajmice na prostoru današnjeg direktnog kontakta dva jezika, na prostoru severoistočne Srbije.

Kada govorimo o jeziku Vlaha/Rumuna Timočana, navedeni su i pisani izvori, a prvi izvor koji treba navesti je delo *Notitia Orbis* iz 1404. godine arhiepiskopa Jovana Sultanijeha (Ioan de Sultanyeh), koji nakon opisa Srbije (*Servia*) i Rusije (*Russi*) svoje delo završava rečima da je „... bila dobra zemlja *Vulgaria* ili *Bulgaria*, koja je sada opustošena od Turaka“ (*Vulgaria sive Bulgaria et fuit bona patria, est modo devastata per Turcos*) i da građani *Vulgarije* ili *Bulgarije* „... imaju jezik blizak latinskom“ (*habent linguam propriam et quasi latinam*), odnosno, da „*Vulgari* govore *vulgarni* romanski jezik“ (*Ideo vocantur Vulgari a lingua Vulgarica romana*) i da „sami zato hvališu se(be) da su bili Rimljani i očito je da su zbog jezika istoga porekla kao Rimljani“ (*Ipsi ideo jactant se esse Romanos et patet in linguam quia ipsi locuntur quasi Romani*). Jasno je da arhiepiskop Ioan de Sultanyeh govori o romanskom stanovništvu Bugarske, koja je u srednjovekovnom periodu obuhvatala ceo prostor Timočke zone sve do reke Morave.

O jeziku romanskog stanovništva, Vlaha/Rumuna, u oblasti kasnoantičke provincije *Dacia Ripensis* (istočna Srbija i severozapadna Bugarska) koji se nazivaju *Valachi* svedoči i veoma zanimljiv deo apela Flavia Bionda (1392-1463), italijanskog humaniste i sekretara papske kurije, koji je poslat mnogim krunisanim glavama Evrope uoči pada Konstantinopolisa 1453. godine. Insistirajući na formiranju antiotomanske koalicije, u apelu se, pored ostalog, pominje: „i oblast Dunava, kojoj su susedi *Pribrežni Dačani* ili *Vlasi*, koji, kako se priča, ističu s ponosom da su rimskoga porekla“ (*Et qui e regione Danubio item adiacenti Ripenses Daci, sive Valachi, originem, quam ad decus prae se ferunt praedicantque Romanam*). Flavio Biondo za *Vlahe* bivše provincije *Dacia Ripensis*, koja je, ističemo, obuhvatala i deo današnje istočne Srbije do Miroč-planine, kaže da se služe lošom, prostom gramatikom koja podseća na latinsku (*quae vulgari communique gentis suae more dicunt, rusticam male grammaticam redoleant latinitatem*).

U delu rada gde govorimo o onomastici Vlaha, navodimo mnoge autore i njihove rasprave o imenima Vlaha u srednjovekovnim poveljama. Ukazujemo na dvojna imena u Vlaha, kao i na vlašku ili romansko-vlašku, srpsko-vlašku, kalendarsku i slovensku ili srpsku grupu imena, koja srećemo u vlaškim srednjovekovnim katunima. Ako uzmemo u obzir uzajamnu vezu navedenih grupa, naravno i svu nestabilnost načina klasifikacije, i rasprostranjenosti imena, može se reći da teza koja se susreće u srpskoj historiografiji o „*ogromnoj*“ većini i preovladavanju slovenskih imena, nema

oslonca u srpskim srednjovekovnim poveljama, jer kalendarsku i romansko-vlašku grupu imena kao i srpsko-vlašku čini veliki procenat, što smanjuje udeo četvrte slovenske (srpske) grupe antroponima.

Ti nam podaci, prirodno, kazuju koliko su intenzivne tada bile slovensko-vlaške veze, odražavajući se i na onomastiku toga vremena. Analiza antroponima treće (srpsko-vlaške) grupe imena predstavlja veliku zanimljivost i u vezi sa procenom o etničkom poreklu predstavnika feudalne klase, među kojima je bilo i *vlaških* feudalaca. Pretpostavili smo da među tim vlaškim feudalcima nije samo župan *Maljušat* iz XIV veka, nego i pomenuti veliki župan *Dragoš* krajem XIII veka i mnogi drugi.

Obilje tog onomastičkog materijala koji je korišćen među Vlasima, uporedili smo zatim s imenima Vlaha u severozapadnoj Srbiji zapisanim u turskim popisnim defterima Smederevskog sandžaka, da bismo na kraju i ta imena uporedili sa imenima Vlaha u turskim popisnim defterima XV veka sa područja Braničevskog subašiluka i Vidinskog sandžaka, kako bismo ukazali na kontinuitet antroponima u Vlaha. Rezultat je bio više nego očigledan: da su se mnoga istovetna imena svih grupa koja su upotrebljena među Vlasima XIII i XIV veka održala kako u južnoj tako u zapadnoj i istočnoj Srbiji sve do XV veka, ali ima i novih romansko-vlaških, srpsko-vlaških i kalendarskih imena koje srećemo samo u Braničevskom subašiluku i Vidinskom sandžaku formiranih po istom klišeju. Pomoću imena Vlaha ukazali smo i na mogućnost njihove migracije s juga na sever, i obratno, kao i na njihov romanski entitet i kontinuitet na prostorima jugoistočne, južne, jugozapadne i severozapadne Srbije, koji se nastavlja antroponimijom Vlaha severoistočne Srbije.

U delu rada koji se bavi stanovništvom Timočke zone, u svetlu toponomastike, najpre smo ukazali na nazive kastela koji upućuju na imena pojedinih tračkih, ilirskih, keltskih, sarmatskih i drugih plemena, zatim smo ukazali na one nazive koji su se održali od antičkih vremena u ojkonimiji do danas, kao i na one koji se pominju u turskim popisnim defterima XV-XVI veka čije su osnove tračkoga, keltskoga, iliro-keltskoga, mediteranskoga i drugoga porekla.

Etimološki smo obradili nazive naselja timočke zone zabeležene u antičkim i ranovizantijskim izvorima s praistorijskom tradicijom, kao i ona izgrađena u vreme rimske vlasti, a koja imaju latinsku nomenklaturu i čiji nazivi uveliko ukazuju na etnosastav, ali, na žalost, nisu zabeleženi u turskim popisnim defterima. Takođe smo obradili nazive naselja zabeležene u rimskim, kasnoantičkim i ranovizantijskim izvorima sa latinskom nomenklaturom, a koje, s donekle izmenjenom grafijom, nalazimo i u turskim popisnim defterima XV i XVI veka, koji se nisu očuvali do danas, kao i one koji su se očuvali u nazivima današnjih naselja. Takvi nazivi su svakako dokaz kontinuiteta romanskog stanovništva do kraja XVI veka.

Zatim su sa prostora Timočke zone navedeni i etimološki obrađeni mnogi toponimi, a i ojkonimi iz turskih popisnih deftera XV-XVI veka, koji ukazuju na duboku starost vulgarnolatinske i rumunske osnove, što takođe predstavlja argument više o kontinuitetu romanskog stanovništva. Takođe je ukazano na jedan broj rumunskih naziva naselja zabeleženih u poveljama srpskih vladara, koji su migracijom preneseni na prostor Vidinske kneževine krajem XIV i tokom XV-XVI veka i popisani u turskim popisnim defterima koji su se očuvali u ojkonimiji, toponimiji, hidronimiji i oronimiji Timočke zone. Naveden je i ne mali broj mikrotoponima rumunskog porekla sa prostora prizrensko-timočkog govora.

Kada se govori o romanizaciji srednjobalkanskih plemena na prostoru današnje Timočke zone, odnosno o romanizovanom stanovništvu kao i o njihovom kontinuitetu, ostaje opšti zaključak da se ono održalo do danas na ovim prostorima i da je kroz dugu istoriju imalo svoje uspone i padove. Romnizovano stanovništvo se, i pored navale Germana, Huna, Avara i doseljenih Slovena, Srba i Bugara, održalo pod vlašću Romanije do početka VII veka, kada ovaj prostor pripada Avarskom kaganatu, a zatim u više navrata pripada Bugarskom kaganatu i carstvu, Ugarskoj kraljevini, Srbiji u delu Braničeva i Romaniji/Vizantiji (Kratos Romeion). Sa vremenom se na ovim prostorima romansko stanovništvo u izvorima, kao i drugde na Balkanskom poluostrvu, naziva Vlasima, što svakako predstavlja ne socijalnu, stalešku kategoriju, već romanski entitet sa svojim običajima, zakonima, kulturom i jezikom, o čemu nalazimo fragmentarne podatke posebno u grčkim, latinskim, mletačkim, jermenskim, arapskim, staroslovenskim i drugim pisanim izvorima.